

Μέρος Ιο:
Κείμενα οικονομικής πολιτικής

Η κρατική διαχείριση της οικονομικής κρίσης*

Η σημερινή οικονομική κρίση στις καπιταλιστικές χώρες ξέσπασε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Σύντομα κλείνει λοιπόν αισίως τη δεύτερη δεκαετία.

Δεν θα ασχολήθούμε εδώ με τα αίτια της παρούσης κρίσης, αλλά με ορισμένες όψεις της κρατικής διαχείρισής της, οι οποίες, όπως νομίζουμε, παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η ίδια η κρίση εκφράστηκε αρχικά σε μείωση του βαθμού απασχόλησης του εργατικού δυναμικού, δηλαδή σε αύξηση της ανεργίας, και σε μείωση του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου. Η μείωση του βαθμού απασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου είχε ως άμεση συνέπεια στασιμότητα και μερικές φορές μείωση του εθνικού προϊόντος και πάντως μεσοπρόθεσμα σημαντικότατη μείωση του ρυθμού αύξησής του. Κι ενώ οι καπιταλιστές ξεπέρασαν σχετικά γρήγορα τη μείωση του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου μέσω μείωσης των επενδύσεων και κυρίως μέσω εκτέλεσης επενδύσεων ορθολογικής αναδιάρθρωσης και συρρίκνωσης του μηχανισμού παραγωγής, η ανεργία παρέμεινε σε υψηλότατα επίπεδα και η στασιμότητα της παραγωγής εξελίχθηκε σε μόνιμο φαινόμενο.

Η στασιμότητα της παραγωγής μετέτρεψε την κρίση σε κρίση αναπαραγωγής, ιδιαιτέρως του δημόσιου τομέα.

Κάθε εθνική οικονομία χωρίζεται σε δύο μέρη, στο αναπαραγωγικό και στο μη αναπαραγωγικό. Το πρώτο παράγει εμπορεύματα (υλικά αγαθά και υπηρεσίες), που είναι άμεσα ή έμμεσα αναγκαία για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Επειδή η εργασια-

* Γιώργος Σταμάτης (επιμ.), *Οικονομική κρίση και κρατική πολιτική*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1990.

κή δύναμη είναι το μόνο εμπόρευμα που εισέρχεται άμεσα στην παραγωγή όλων των εμπορευμάτων, τα εμπορεύματα που παράγει το αναπαραγωγικό μέρος της οικονομίας είναι εμπορεύματα που εισέρχονται στην παραγωγή όλων των εμπορευμάτων. Το μη αναπαραγωγικό μέρος της οικονομίας παράγει εμπορεύματα που ή δεν εισέρχονται στην παραγωγή κανενός εμπορεύματος, όπως π.χ. όπλα, ή εισέρχονται στην παραγωγή μερικών μόνον —όχι όλων των— εμπορευμάτων¹. Συνεπώς το αναπαραγωγικό μέρος μπορεί να αναπαραχθεί μόνο του, ενώ το μη αναπαραγωγικό μέρος μπορεί να αναπαραχθεί μόνον εάν παίρνει τις αναγκαίες εισροές (μέσα παραγωγής και μέσα διαβίωσης των εργαζομένων του) από το αναπαραγωγικό μέρος και μόνον στο επίπεδο που του επιτρέπουν οι ποσότητες αυτών των εισροών. Το αναπαραγωγικό μέρος αποτελεί λοιπόν την υλική βάση της αναπαραγωγής όχι μόνον του οικονομικού αλλά και του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος στο σύνολό του. Το μη αναπαραγωγικό μέρος, το οποίο περιλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος του δημόσιου τομέα και του τομέα που παράγει καταναλωτικά αγαθά για τους καπιταλιστές, είναι όμως απόλυτα αναγκαίο για την αναπαραγωγή της κοινωνίας ως μιας κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο οικονομικά, εθνικά, πολιτικά, ιδεολογικά κλπ. συγκροτημένης καπιταλιστικής κοινωνίας. Έτσι οι ανάγκες του καθορίζονται από τη συγκεκριμένη οργάνωση της καπιταλιστικής κοινωνίας, καθώς και την (εθνική και διεθνή) κοινωνική, πολιτική και οικονομική συγκυρία, ανεξάρτητα από τις δυνατότητες του αναπαραγωγικού μέρους να καλύψει αυτές τις ανάγκες.

Η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση και κυρίως η στασιμότητα της παραγωγής συρρικνώνει το αναπαραγωγικό μέρος και συνεπώς τις δυνατότητές του να ικανοποιεί τις λόγω της ίδιας της κρίσης αυξανόμενες μάλλον ανάγκες του μη αναπαραγωγικού μέρους. Η οικονομική κρίση λαμβάνει έτσι διαστάσεις λανθάνουσας κρίσης αναπαραγωγής του συστήματος στο σύνολό του².

Η οικονομική πολιτική, χωρίς βέβαια να έχει συνείδηση των παραπάνω διαπλοκών, αντιμετωπίζει αυτό το πρόβλημα με δύο τρό-

1. Δες Γιώργος Σταμάτης, *Εισαγωγή στο «Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων»*, του Piero Sraffa, 2η βελτιωμένη έκδοση, Αθήνα 1989, σελ. 61 κ.ε.

2. Για την κρίση αναπαραγωγής δες Γιώργος Σταμάτης, *Προβλήματα Μαρξιστικής Οικονομικής Θεωρίας*, Αθήνα 1986, σελ. 271 κ.ε.

πους. Προσπαθεί, πρώτον, να μειώσει το κόστος της εργασιακής δύναμης (να αυξήσει δηλ. τις δυνατότητες του αναπαραγωγικού μέρους να ικανοποιεί τις απαιτήσεις του μη αναπαραγωγικού μέρους, μειώνοντας τους μισθούς των εργατών του αναπαραγωγικού μέρους, και συγχρόνως να μειώσει αυτές τις τελευταίες απαιτήσεις, μειώνοντας τους μισθούς των εργατών του μη αναπαραγωγικού μέρους) και, δεύτερον, να μειώσει και άμεσα το μη αναπαραγωγικό μέρος και συνεπώς και τις απαιτήσεις του προς το αναπαραγωγικό μέρος. Το πρόβλημα όμως παραμένει, όσο οι ανάγκες του μη αναπαραγωγικού μέρους υπάρχουν και αναπτύσσονται ανεξάρτητα από τις δυνατότητες του αναπαραγωγικού μέρους να τις καλύψει. Έτσι π.χ. η αναγκαιότητα της λεγόμενης αγοράς του αιώνα υπήρχε για την τότε κυβέρνηση (αλλά και για την αντιπολίτευση) ανεξάρτητα από τη δυνατότητα του αναπαραγωγικού μέρους της οικονομίας να την καλύψει. Τα προβλήματα που δημιουργεί η κάλυψη της λύνονται εν μέρει με συρρίκνωση του αναπαραγωγικού μέρους της οικονομίας μέσω μείωσης των μισθών (ό,τι, συνεπεία της μείωσης των μισθών, δεν παράγεται ως μέσο κατανάλωσης των εργατών, παράγεται ή άμεσα υπό μορφή όπλων ή υπό μορφή εξαγωγικών προϊόντων, τα έσοδα πώλησης των οποίων χρησιμοποιούνται για την εισαγωγή όπλων) και εν μέρει με εισαγωγές όπλων επί πιστώσει (δηλ. χωρίς αντίστοιχες ταυτόχρονες εξαγωγές εμπορευμάτων). Αποτέλεσμα: μείωση των μισθών και αύξηση τόσο του ελλείμματος του Δημοσίου όσο και του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου. Το έλλειμμα του Δημοσίου, το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών και, όπως θα δούμε, ο πληθωρισμός συνιστούν άλλες σημαντικές όψεις της κρίσης.

Σύμφωνα με την, μέχρι τις αρχές του '70, κυρίαρχη άποψη και πρακτική, οι κυβερνήσεις σε περιόδους ελλιπούς ζήτησης και φθίνοντος ρυθμού αύξησης του εθνικού προϊόντος, πολύ δε περισσότερο στασιμότητας ή μείωσης του εθνικού προϊόντος πρέπει να λαμβάνουν μέτρα αύξησης της ζήτησης (αυξήσεις των δημοσίων δαπανών, μειώσεις φόρων, μειώσεις επιτοκίων ή/και αυξήσεις της ποσότητας χρήματος και, αν όχι αυξήσεις, σε καμιά περίπτωση μειώσεις των μισθών). Η πολιτική αυτή είναι γνωστή ως κεϋνσιανή αντικυκλική πολιτική καταπολέμησης της οικονομικής κρίσης. Ήδη όμως στις αρχές της σημερινής κρίσης οι οικονομολόγοι

πρότειναν και οι κυβερνήσεις εφάρμοσαν, λες και ήταν πάντα αυτονόητο, μιαν ακριβώς αντίθετη πολιτική: μια πολιτική μείωσης της ζήτησης (προκυκλική πολιτική) μέσω περικοπής των δημοσίων, ιδιαιτέρως των κοινωνικών, δαπανών, μείωσης των μισθών και συντάξεων και αύξησης των κερδών, δηλ. μια νεοφιλελεύθερη πολιτική «λιτότητας», όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται. Η κύρια επιδίωξη αυτής της πολιτικής, η λιτότητα για τους μισθωτούς εργαζομένους και η αύξηση των κερδών, αποτελεί πλέον το κοινό στοιχείο όλων σχεδόν των ειδών κρατικής διαχείρισης της σημερινής κρίσης. Η κεϋνσιανή πολιτική, η μονεταριστική-νεοφιλελεύθερη πολιτική και η νεοφιλελεύθερη «πολιτική ενίσχυσης της προσφοράς» διαφέρουν πλέον μόνον ως προς τα μέσα που χρησιμοποιούν για την επίτευξη του ίδιου σκοπού, της «λιτότητας».

Έτσι π.χ. τα σταθεροποιητικά μέτρα που ελήφθησαν στη χώρα μας τον Οκτώβριο του 1985 συνιστούν μιαν, ως προς τις επιδιώξεις και τους στόχους της, νεοφιλελεύθερη-μονεταριστική πολιτική λιτότητας, η οποία μετέρχεται κεϋνσιανά μέσα. Μόνον μεταξύ αριστερών οικονομολόγων μπορεί πλέον να βρει κανείς ακόμη υποστηρικτές μιας όσον αφορά όχι μόνον τα μέσα αλλά και τους σκοπούς κεϋνσιανής πολιτικής καταπολέμησης της κρίσης.

Ως λόγους για την αναγκαιότητα άσκησης αυτής της προκυκλικής πολιτικής οι αστοί οικονομολόγοι και οι κυβερνήσεις επικαλούνται:

- α) τον πληθωρισμό,
- β) το έλλειμμα του λογαριασμού εσόδων και εξόδων του Δημοσίου και
- γ) το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών.

Έχουμε δείξει αλλού ότι το κράτος, αδιάφορο ποιους λόγους επικαλείται, είναι αναγκασμένο σε περιόδους υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου, δηλ. σε περιόδους κρίσης αναπαραγωγής, να ασκεί προκυκλική πολιτική³. Αυτό το γεγονός σημαίνει ότι η σύλληψη της κεϋνσιανής οικονομικής πολιτικής — πολιτικής που υποτίθεται ότι ασκείτο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 — βασίζεται σε αυταπάτες.

Σύμφωνα με την κεϋνσιανή αντίληψη, το κράτος πρέπει να ασκεί αντικυκλική σταθεροποιητική πολιτική, δηλ. να παίρνει μέτρα αύ-

3. Δες Γ. Σταμάτης, *Προβλήματα..., δ.π., σελ. 271 κ.ε.*

ξησης της ζήτησης, όταν αυτή είναι χαμηλότερη από την προσφορά, και μέτρα μείωσης της ζήτησης, όταν αυτή είναι υψηλότερη από την προσφορά. Αυτό βέβαια προϋποθέτει ότι το κράτος είναι σε θέση να ασκεί μια τέτοια πολιτική —προϋπόθεση, την οποία η κεύνσιανή αντίληψη της οικονομικής πολιτικής θεωρεί αυτονόητα δεδομένη.

Η πεποίθηση, δύναμη, ότι η δυνατότητα του κράτους να ασκεί αντικυκλική πολιτική είναι πάντα δεδομένη, βασίζεται σε μια αυταπάτη. Στην αυταπάτη πως η δυνατότητα και η ικανότητα του κράτους να επηρεάζει προς την επιθυμητή κατεύθυνση την οικονομική συγκυρία είναι πάντα και ανεξάρτητα από την ίδια την οικονομική συγκυρία δεδομένη. Στην αυταπάτη δηλαδή, πως, σε περίπτωση οικονομικής κρίσης, η κρίση θίγει μεν την οικονομία, δεν θίγει όμως ούτε τα οικονομικά του κράτους ούτε την ικανότητα του κράτους να λαβαίνει τα κατά την κεύνσιανή αντίληψη κατάλληλα μέτρα κατά της κρίσης. Έτσι π.χ. ένας από τους προδρόμους της κεύνσιανής αντίληψης, ο M. Kalecki, ονομάζει το κράτος, όσον αφορά τη ζήτηση που αναπτύσσει, «Αλλοδαπή», θεωρεί δηλ. τη ζήτηση του Δημοσίου για εγχώρια προϊόντα στον ίδιο βαθμό ανεξάρτητη από την εκάστοτε οικονομική συγκυρία στην Ημεδαπή, στον οποίο είναι ανεξάρτητη και η ζήτηση της Αλλοδαπής για εγχώρια προϊόντα.

Οστόσο η παρούσα κρίση κατέδειξε ότι το Δημόσιο δεν αποτελεί στεγανό και ότι η οικονομική κρίση δεν εξαιρεί το κράτος, αλλά είναι επίσης και κρίση των οικονομικών του ίδιου του κράτους και συνεπώς και της ικανότητάς του να λαβαίνει μέτρα για το ξεπέρασμά της.

Τελικά πρέπει να είναι άγνωστο αν ασκήθηκε ποτέ πράγματι κεύνσιανή οικονομική πολιτική. Διότι τι άλλο μπορεί να σημαίνει η προσπάθεια που έγινε τις περασμένες δεκαετίες να αναπτυχθούν κριτήρια για το χαρακτηρισμό ενός δεδομένου κρατικού προϋπολογισμού ως «ουδέτερου» αναφορικά με τις επιδράσεις του στην οικονομική συγκυρία, παρά μόνον ότι μέχρι τότε τουλάχιστον δεν υπήρχαν τέτοια κριτήρια και συνεπώς ήταν αδύνατο να λεχθεί πότε το κράτος άσκησε με τον προϋπολογισμό του αντικυκλική ή προκλική πολιτική;

Αν όμως η δυνατότητα του κράτους να λαβαίνει μέτρα κατά της

κρίσης είναι αμφίβολη, τότε γεννώνται τα εξής ερωτήματα:

Γιατί οι κυβερνήσεις όχι μόνον θεωρούν τη δυνατότητα αυτή δεδομένη, αλλά επίσης προπαγανδίζουν σχεδόν κάθε μέτρο οικονομικής πολιτικής που παίρνουν ως μέτρο για το ξεπέρασμα της κρίσης;

Δεδομένης της αμφίβολης δυνατότητάς τους να λάβουν μέτρα για το ξεπέρασμα της κρίσης —σε τι αποσκοπούν στην πραγματικότητα τα μέτρα, τα οποία οι κυβερνήσεις εκδίδουν ως μέτρα που αποσκοπούν στο ξεπέρασμα της κρίσης;

Και, τέλος, τι λένε στην πραγματικότητα οι κυβερνήσεις, όταν ομιλούν για το ξεπέρασμα της κρίσης;

Για να δούμε τι σημαίνουν τα περί ξεπεράσματος της κρίσης, θα εμμείνουμε λίγο στο ερώτημα: σε τι συνίσταται η κρίση;

Όπως ήδη αναφέραμε, συνίσταται κυρίως σε δύο πράγματα: στην ανεργία και στην υποαπασχόληση του ήδη επενδεδυμένου κεφαλαίου.

Τι σημαίνει η ανεργία για τους μισθωτούς εργαζομένους είναι γνωστό: ανέχεια και συχνά εξαθλίωση για όσους έχασαν ήδη την εργασία τους ή δεν βρήκαν ποτέ εργασία, και χαμηλούς μισθούς, εντατικοποίηση της εργασίας, αυξημένη εργασιακή πειθαρχία, περιορισμούς των συνδικαλιστικών και διεκδικητικών δραστηριοτήτων τους και φόβο μπροστά στην πιθανή απώλεια της εργασίας για όσους εργάζονται ακόμη.

Τι σημαίνει όμως η υποαπασχόληση του κεφαλαίου για τους καπιταλιστές;

Η συνεπεία μειωμένης ζήτησης υποαπασχόληση του κεφαλαίου σημαίνει για τους καπιταλιστές, ως γνωστόν, μείωση του ποσοστού κέρδους και μερικές φορές και των ίδιων των κερδών.

Σε ορισμένες άλλες όχι λιγότερο ενδιαφέρουσες όψεις της κρίσης, δηλ. στον πληθωρισμό, στο δημοσιονομικό έλλειμμα και στο έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών, θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Προς στιγμήν ας παραμείνουμε στις δύο που μόλις αναφέραμε. Τι μπορεί λοιπόν να κάνει το κράτος για το ξεπέρασμα της ανεργίας και της υποαπασχόλησης του κεφαλαίου;

Πριν όμως απαντήσουμε αυτό το ερώτημα, επιθυμούμε να υπενθυμίσουμε το εξής: τουλάχιστον από το 1936, που δημοσιεύθηκε η «Γενική Θεωρία» του Keynes, είναι γνωστό ότι είναι δυνατό να

συνυπάρχουν ισορροπία στην αγορά αγαθών και συνεπώς πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου και ανισορροπία στην αγορά εργασίας, δηλαδή υποαπασχόληση του εργατικού δυναμικού (ανεργία). Κατά κανόνα μάλιστα, η ισορροπία στην αγορά αγαθών και η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου δεν συμπίπτει με ισορροπία στην αγορά εργασίας, δηλαδή με πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Διότι δεν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος, ένεκα του οποίου η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου θα συνεπαγόταν αναγκαστικά και πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού.

Τα παραπάνω σημαίνουν όχι μόνον ότι η κρίση είναι άλλο πράγμα για τους μισθωτούς εργαζομένους κι άλλο πράγμα για τους καπιταλιστές, αλλά επίσης ότι και το ξεπέρασμά της είναι άλλο πράγμα για τους καπιταλιστές, και άλλο πράγμα για τους μισθωτούς εργαζομένους. Συνεπώς δεν υπάρχει η κρίση εν γένει, αλλά αφ' ενός η κρίση για τους καπιταλιστές, δηλαδή η υποαπασχόληση του κεφαλαίου και οι συνέπειές της (μείωση του ποσοστού κέρδους και ίσως και των κερδών), και αφ' ετέρου η κρίση για τους μισθωτούς εργαζομένους, δηλαδή η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί κλπ.

Οι κυβερνήσεις ομιλούν συνήθως για την κρίση εν γένει, ενώ συγχρόνως λαμβάνουν μέτρα (μέτρα μείωσης των δημοσίων και ιδιαιτέρως των κοινωνικών δημοσίων δαπανών, μείωσης των μισθών και συντάξεων, αύξησης των επιδοτήσεων, πριμοδοτήσεων, φορολογικών ελαφρύνσεων και απαλλαγών των καπιταλιστών), τα οποία αποβλέπουν αποκλειστικά στη μείωση του ελλείμματος του λογαριασμού εσόδων-εξόδων του Δημοσίου και του ελλείμματος του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών και στην απάλυνση των επιπτώσεων της χαμηλής ζήτησης και του χαμηλού βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου στο ποσοστό κέρδους και στα κέρδη και καθόλου στη μείωση της ανεργίας. Λαμβάνουν δηλαδή μέτρα αντιμετώπισης των επιπτώσεων της κρίσης στο κράτος και στους καπιταλιστές κι όχι και μέτρα αντιμετώπισης των επιπτώσεων της κρίσης στους μισθωτούς εργαζομένους. Άλλα όχι μόνον αυτό. Τα μέτρα αυτά αντιμετώπισης της κρίσης για το κράτος και για τους καπιταλιστές είναι μέτρα εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων. Διότι το κράτος όχι μόνον δεν κάνει τίποτα για την αντιμετώπιση

της κρίσης για τους μισθωτούς εργαζομένους, αλλά λαμβάνει μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης για το ίδιο το κράτος και τους καπιταλιστές εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων. Τα μέτρα αυτά οξύνουν την κρίση και τις συνέπειές της για τους μισθωτούς εργαζομένους.

Ενώ η ανεργία, όσο δεν έχει ως συνέπεια κοινωνικές αναταραχές, αφήνει τουλάχιστον αδιάφορους τους καπιταλιστές (παραμένει και σήμερα ορθή η παρατήρηση του Ricardo ότι είναι αδιάφορο για τον καπιταλιστή με πόσους εργάτες επιτυγχάνει ένα δεδομένο κέρδος) και σε μεγάλο βαθμό αδιάφορες και τις κυβερνήσεις, για το ξεπέρασμα του χαμηλού βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου και των συνεπειών του για τους καπιταλιστές, οι κυβερνήσεις και οι καπιταλιστές ζητούν τη σύμπραξη και συμπαράταξη των μισθωτών εργαζομένων, επιχειρηματολογώντας ότι η κρίση είναι μία και για όλους η ίδια και γι' αυτό πρέπει όλοι να βοηθήσουν να ξεπεραστεί: οι μισθωτοί εργαζόμενοι με το να εργαστούν εντατικότερα και να αρκεστούν σε λιγότερα, το κράτος επιδοτώντας την παραγωγή, πριμοδοτώντας τις επενδύσεις και μειώνοντας τη φορολογία επί των κερδών και οι καπιταλιστές μειώνοντας τους μισθούς, αυξάνοντας τα κέρδη και αναμένοντας την κατάλληλη στιγμή για επενδύσεις.

Τα μέτρα που προτείνουν οι καπιταλιστές και οι κυβερνήσεις για το ξεπέρασμα της κρίσης, δηλαδή χαμηλοί μισθοί, επιδοτήσεις και πριμοδοτήσεις της παραγωγής και των επενδύσεων, φορολογικές ελαφρύνσεις για τα κέρδη και περικοπές ιδιαιτέρως των κοινωνικών δαπανών του Δημοσίου, αυξάνουν μεν με απόλυτη βεβαιότητα τα κέρδη ή ακόμη και το ποσοστό κέρδους, δεν συνεισφέρουν όμως ούτε μέσω μιας αύξησης του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου ούτε μέσω μιας αύξησης των επενδύσεων στη μείωση της ανεργίας. Διότι ούτε το βαθμό απασχόλησης του κεφαλαίου ούτε τις επενδύσεις αυξάνουν. Κι αυτό διότι η υποαπασχόληση του κεφαλαίου σημαίνει ότι η ζήτηση είναι, σε σχέση με τις δυνατότητες παραγωγής του δεδομένου κεφαλαίου, χαμηλή. Όσο λοιπόν η ζήτηση παραμένει χαμηλή, οι καπιταλιστές δεν θα αυξήσουν τις επενδύσεις τους. Τα παραπάνω μέτρα δεν αυξάνουν ούτε το βαθμό απασχόλησης του κεφαλαίου ούτε τις επενδύσεις ούτε την απασχόληση του εργατικού δυναμικού, αλλά μόνον τα κέρδη.

Λέγεται, όμως, ότι τα αυξημένα κέρδη σημαίνουν αύξηση των

επενδύσεων κι επομένως αύξηση της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Αυτό δεν ευσταθεί. Διότι οι καπιταλιστές επενδύουν μόνον όταν η αναμενόμενη μελλοντική ζήτηση και τα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη είναι υψηλά, όχι όταν τα κέρδη ενός ή περισσότερων ετών είναι —και μάλιστα συνεπεία όχι μιας αυξημένης ζήτησης αλλά κρατικών επιδοτήσεων, φορολογικών ελαφρύνσεων και χαμηλών μισθών— υψηλά.

Αλλά ας δεχθούμε, προς στιγμήν, ότι τα μέτρα αυτά οδηγούν σε αύξηση των επενδύσεων.

Ως γνωστόν υπάρχουν δύο ειδών επενδύσεις: οι επενδύσεις επέκτασης του δυναμικού παραγωγής και οι επενδύσεις ορθολογικής αναδιάρθρωσης ή και συρρίκνωσης αυτού του δυναμικού. Οι πρώτες αυξάνουν, οι δεύτερες είτε αφήνουν αμετάβλητη είτε —συνήθως— μειώνουν την απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Σε καιρούς κρίσης λοιπόν, λόγω της χαμηλής ζήτησης, οι καπιταλιστές δεν θα προβούν βέβαια σε επενδύσεις επέκτασης, αλλά προφανώς σε επενδύσεις ορθολογιστικής αναδιάρθρωσης και συρρίκνωσης του δυναμικού παραγωγής. Έτσι λοιπόν οι επενδύσεις θα έχουν ως συνέπεια μια αύξηση μάλλον, παρά μια μείωση της ανεργίας. Αυτές οι επενδύσεις, οι οποίες συνεπάγονται αύξηση μάλλον της ανεργίας, συνεπάγονται και αύξηση του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου. Η αύξηση αυτή του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου δεν είναι όμως αποτέλεσμα των κρατικών μέτρων, αλλά της προσαρμογής της ποσότητας και ποιότητας του επενδυόμενου κεφαλαίου στη μειωμένη ζήτηση από μέρους των καπιταλιστών.

Υπαινιχθήκαμε στα παραπάνω και ορισμένες άλλες όψεις της οικονομικής κρίσης, πέραν αυτών της υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου. Πρόκειται για εκείνες τις όψεις της κρίσης, τις οποίες επικαλούνται οι κυβερνήσεις για να θεμελιώσουν την αναγκαιότητα της πολιτικής λιτότητας που επιδεινώνει την ανεργία, δηλαδή για το έλλειμμα του λογαριασμού εσόδων-εξόδων του Δημοσίου και των δημοσίων οργανισμών (Κοινωνικών Ασφαλίσεων κλπ.), το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών και τον πληθωρισμό. Όπως η ανεργία συνιστά την κρίση για τους μισθωτούς εργαζομένους και η υποαπασχόληση του κεφαλαίου την κρίση για τους καπιταλιστές, έτσι και το έλλειμμα του λογαριασμού εσόδων-εξόδων του Δημοσίου και των δημοσίων

οργανισμών και το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών συνιστούν κυρίως την κρίση για το κράτος καθεαυτό. Τουλάχιστον το πρώτο από τα δύο αυτά ελλείμματα είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια της υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου. Διότι η άμεση συνέπεια της υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου, η στασιμότητα του εθνικού προϊόντος, συνεπάγεται από μέρους της μείωση των πόρων του Δημοσίου (φόρων, εισφορών για κοινωνική ασφάλιση κλπ.) και συγχρόνως αύξηση ορισμένων υποχρεώσεων (πληρωμές σε ανέργους κλπ.).

Έτσι λοιπόν η κρίση δεν αφορά μόνον την οικονομία καθεαυτή, αλλά θίγει και τα οικονομικά του κράτους. Η κεϋνσιανή αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η οικονομική κρίση θίγει μεν την οικονομία, όχι όμως και το κράτος και την ικανότητά του να παρεμβαίνει και να λαμβάνει μέτρα υπέρβασης της κρίσης, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Η ίδια η πραγματικότητα είναι η εξής: ενώ υπάρχει ανεργία και υποαπασχόληση του κεφαλαίου, το κράτος δεν είναι σε θέση να πάρει μέτρα για το ξεπέρασμά τους, αλλά είναι αναγκασμένο ν' ασχοληθεί με τα προβλήματα που δημιουργεί σ' αυτό το ίδιο η κρίση. Και τα μέτρα που είναι αναγκασμένο να λάβει, για να λύσει αυτά τα τελευταία προβλήματα, αυξάνουν αντί να μειώνουν την ανεργία και την υποαπασχόληση του κεφαλαίου. Συνιστούν δηλαδή μια λίγο ή πολύ προκυκλική οικονομική πολιτική που εντείνει την κρίση. Θα δξίζε τον κόπο να εξέταζε κανείς απ' αυτή τη σκοπιά τα οικονομικά μέτρα που ελήφθησαν τον Οκτώβριο του 1985 στη χώρα μας. Διότι πρόκειται για μέτρα οικονομικής πολιτικής που παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά που προαναφέραμε.

Ας δούμε την κρατική πολιτική αντιμετώπισης αυτών των όψεων της κρίσης. Πρώτα όμως δύο λόγια για τον πληθωρισμό ως στοιχείο της κρίσης. Ο πληθωρισμός καθεαυτόν δεν συνιστά στοιχείο της κρίσης. Αντιθέτως: ένας ορισμένος πληθωρισμός, ο οποίος, λόγω του ύψους του, δεν ενέχει τον κίνδυνο μεταλλαγής του σε υπερπληθωρισμό, διευκολύνει μάλιστα τους καπιταλιστές να μετακυλίσουν αυξήσεις των ονομαστικών μισθών στους ίδιους τους μισθωτούς ως καταναλωτές, δηλαδή να μειώνουν ή να εξουδετερώνουν ή κι ακόμη να αντιστρέφουν σε μειώσεις τις αντίστοιχες αρ-

χικές αυξήσεις των πραγματικών μισθών, τις οποίες συνεπάγονται αυτές οι αυξήσεις των ονομαστικών μισθών. Ο πληθωρισμός είναι ωστόσο για δύο λόγους απευκταίος. Πρώτον, διότι μετά από ορισμένο ύψος υπάρχει κίνδυνος να εξελιχθεί σε υπερπληθωρισμό, ο οποίος καταστρέφει τη βάση κάθε οικονομικού λογισμού, έστω και για πολύ στενούς χρονικούς ορίζοντες, και, δεύτερον, διότι, ακόμη και αν το ύψος του δεν ενέχει τέτοιο κίνδυνο, στο βαθμό που είναι υψηλότερος από αυτόν των άλλων χωρών, αυξάνει τις τιμές των εγχώριων προϊόντων και συνεπώς και τις τιμές των εξαγόμενων προϊόντων περισσότερο από τις τιμές των προϊόντων των άλλων χωρών και συνεπώς περισσότερο από τις τιμές των εισαγόμενων προϊόντων, μειώνει δηλαδή τις εξαγωγές και αυξάνει τις εισαγωγές κι επομένως αυξάνει το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών. Προϋποτιθεμένου ότι το ύψος του πληθωρισμού δεν ενέχει τον κίνδυνο εξέλιξης του σε υπερπληθωρισμό, σημαντικό είναι λοιπόν όχι το απόλυτο, αλλά το σχετικό ύψος του πληθωρισμού, δηλαδή το ύψος του σε σχέση προς το ύψος του πληθωρισμού των άλλων χωρών. Το κράτος θεωρεί τον πληθωρισμό κριτιακό φαινόμενο, επειδή τον θεωρεί υπεύθυνο για το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου. Το έλλειμμα αυτό έχει βέβαια και άλλα ή κυρίως άλλα αίτια, δπως τη δομή του δυναμικού παραγωγής και συνεπώς τη σύνθεση της παραγωγής και τη χαμηλή σε σχέση με τις άλλες χώρες αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και της «παραγωγικότητας» του κεφαλαίου. Σχεδόν ποτέ όμως η τρέχουσα οικονομική πολιτική σταθεροποίησης δεν αποβλέπει στην απάλειψη αυτών των αιτίων. Δεν τα γνωρίζει και συνήθως ούτε θέλει να τα γνωρίζει επακριβώς. Κι αυτό, διότι η όποια κρατική πολιτική καταπολέμησης της κρίσης δεν εκκινεί ποτέ από μιαν ανάλυση των αιτίων της, ανάλυση την οποία, επειδή δεν αποσκοπεί στην απάλειψη των αιτίων αλλά στην καταπολέμηση των συνεπιών τους, τελικά δεν την χρειάζεται. Έτσι κύριο μέτρο για τη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου είναι η υποτίμηση του νομίσματος. Η υποτίμηση αρχικά μειώνει τις τιμές των εξαγόμενων και αυξάνει αυτές των εισαγόμενων προϊόντων. Ωστόσο για διάφορους λόγους δεν μειώνει ούτε καν για μικρό χρονικό διάστημα το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου. Οι λόγοι αυτοί είναι κυρίως οι εξής: ότι η ζήτηση τόσο για τα